

ARCHEOLOGIENOTA

BERCHEM ELISABETHLAAN
(prov. ANTWERPEN)

VERSLAG VAN RESULTATEN
BUREAUONDERZOEK

Auteurs: Bert ACKE, Bart BARTHOLOMIEUX, Mieke
VAN DE VIJVER, Lisa VAN RANSBEECK

Monument Vandekerckhove nv
Oostrozebekestraat 54
8770 INGELMUNSTER

Afdeling Archeologie
Projectcode: 2016F38

Projectcode:	2016F38
Naam erkende archeoloog:	Bart Bartholomieux
Erkenningsnummer:	OE/ERK/Archeoloog/2016/00127
Locatiegegevens:	Berchem, Elisabethlaan (zie plan in bijlage 1 en 2)
Kadastergegevens:	Antwerpen afdeling 23, Berchem afdeling 3, sectie C, 276P5 en 276T5 (zie plan in bijlage 3)
Liggingsplan:	zie plan in bijlage 1 en 2
Begindatum onderzoek:	21/06/2016
Einddatum onderzoek:	20/08/2016
Relevante termen thesauri:	bureauonderzoek, metaaltijden, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijden
Plan met afbakening verstoorde zones:	zie plan in bijlage 19
Contact:	info@monument.be; T: +32 51 31 60 80

0. INHOUDSTAFEL

0. INHOUDSTAFEL	3
1. BESCHRIJVEND GEDEELTE.....	4
1.1. WETTELIJK KADER	4
1.2. ONDERZOEKSOPDRACHT.....	5
1.2.1. <i>Vraagstelling</i>	5
1.2.2. <i>Randvoorwaarden</i>	5
1.2.3. <i>Geplande werken</i>	5
1.3. WERKWIJZE EN STRATEGIE	7
1.3.1. <i>Motivering onderzoeksstrategie</i>	7
1.3.2. <i>Organisatie van het vooronderzoek</i>	7
1.3.3. <i>Gebruikt materiaal</i>	8
1.3.4. <i>Motivering eventueel afwijkende methodiek</i>	8
1.3.5. <i>Inbreng specialisten</i>	8
1.3.6. <i>Algemene wetenschappelijke advisering</i>	8
2. ASSESSMENTRAPPORT	9
2.1. LANDSCHAPPELIJKE LIGGING.....	9
2.1.1. <i>Topografische situering</i>	9
2.1.2. <i>Landschappelijke situering</i>	10
2.1.3. <i>Geologische situering</i>	11
2.1.4. <i>Bodemkundige situering</i>	11
2.2. HISTORISCHE BESCHRIJVING.....	13
2.3. ARCHEOLOGISCH KADER	17
2.4. SYNTHESE.....	18
3. BIBLIOGRAFIE	19
3.1. LITERATUUR.....	19
3.2. INTERNETBRONNEN	19
4. BIJLAGEN	20

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Wettelijk kader

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande stedenbouwkundige vergunningsaanvraag te Berchem Elisabethlaan, waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000m² of meer beslaat en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de aanvraag betrekking heeft 3000m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

1.2. Onderzoeksopdracht

1.2.1. Vraagstelling

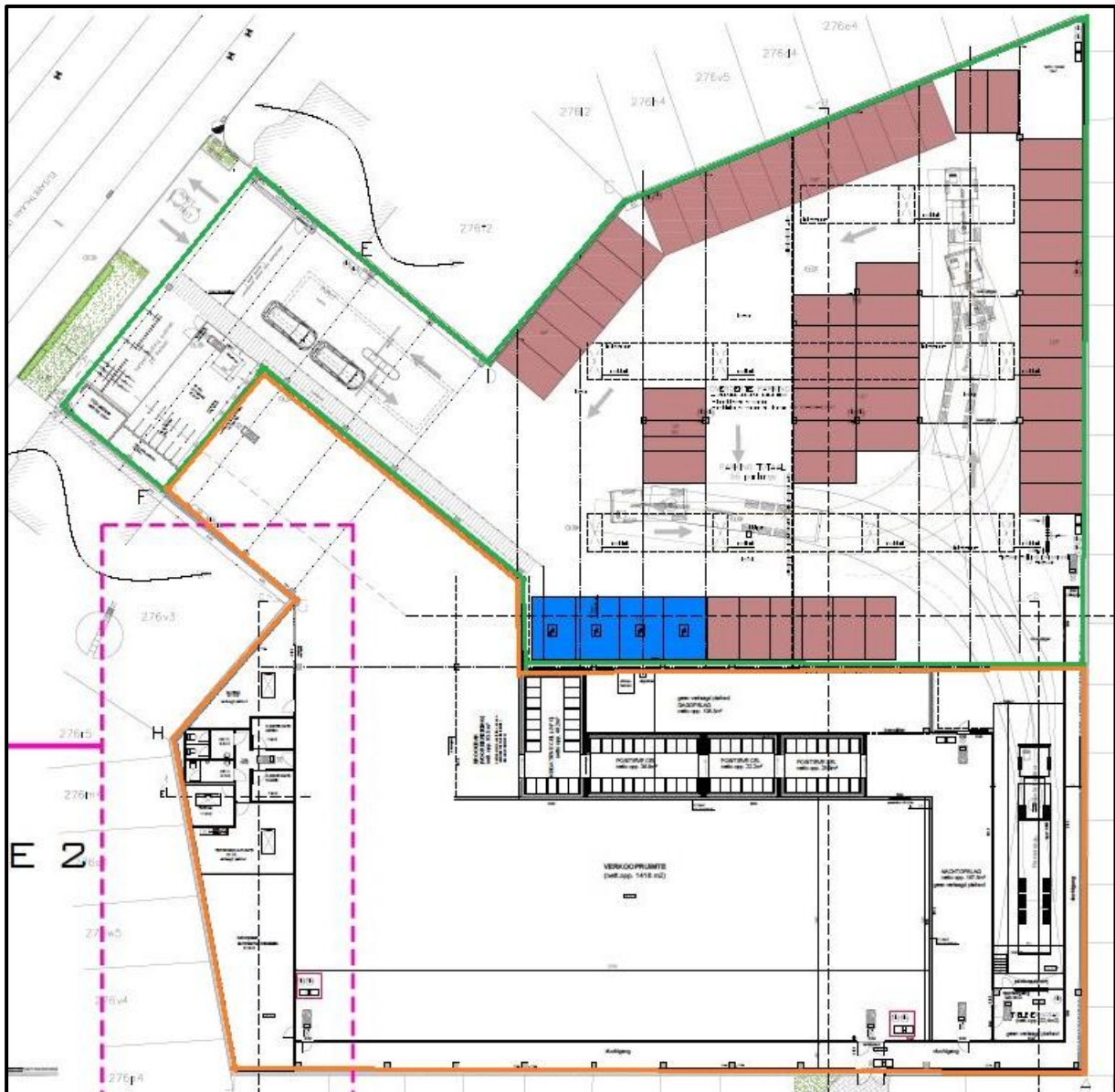
- Zijn er archeologische of historische gegevens gekend over de site?
- Zijn er indicaties dat de bodem (deels) verstoord is?
- Zijn er landschappelijke factoren die invloed kunnen hebben op de gaafheid van eventuele archeologische sporen?
- Wat is de impact van de geplande werken op het bodemarchief?
- Wat is de te volgen strategie tijdens een eventueel vervolgonderzoek en welke bijkomende onderzoeksvragen moeten daarbij beantwoord worden?

1.2.2. Randvoorwaarden

Niet van toepassing

1.2.3. Geplande werken

Een industrieel pand met winkel aan de Elisabethlaan te Berchem met een oppervlakte van circa 5249m² wordt verbouwd tot supermarkt en parking. Het industrieel pand heeft nu een kelder in het zuiden van het pand van circa 255m² groot en 2,19m diep. Het winkelpand aan de Elisabethlaan wordt gesloopt, hier komt de in- en uitgang van de supermarkt. Het industriële pand wordt heringericht tot supermarkt (zuidelijke deel) en overdekte parking (noordelijke deel). De gemiddelde afgraving van het terrein waar de parking komt bedraagt 60cm onder het maaiveld (zie figuur 1: groen), waar de supermarkt komt bedraagt dit 150cm onder het maaiveld (zie figuur 1: oranje). Een sonderingsverslag maakte duidelijk dat de bovenste 4m van de ondergrond niet stabiel genoeg is om de geplande constructie te dragen en er werd aanbevolen om te werken met funderingspalen of fundering op valse putten. Dit zal een bodemverstoring tot 4m onder het maaiveld met zich meebrengen. Een aanpalend perceel van 181m² dat nu als in- en uitrit ingericht is, wordt de nooduitgang en blijft onveranderd.

Figuur 1: Geplande werken. Groen omlijnd: gemiddelde afgraving 60cm; oranje omlijnd: gemiddelde afgraving 150cm.

1.3. Werkwijze en strategie

1.3.1. *Motivering onderzoeksstrategie*

In deze bureaustudie wordt getracht een zo duidelijk mogelijk beeld te vormen van de huidige archeologische, historische en landschappelijke kennis van het projectgebied en de omgeving. Dit wordt vervolgens getoetst aan de geplande verstoreng van de bodem. Het doel hiervan is te kunnen bepalen of verder archeologisch onderzoek aangewezen is. Om een antwoord te kunnen formuleren op de onderzoeksvragen werden verschillende bronnen geraadpleegd.

Informatie over de afbakening van het plangebied en de geplande werkzaamheden werd aangeleverd via de opdrachtgever, Lidl Belgium GmbH & Co KG. Om een zicht te krijgen op de huidige archeologische kennis van de omgeving van het plangebied werd de online databank van de CAI (Centraal Archeologische Inventaris) geraadpleegd.¹ Ook werd bijkomende informatie ingewonnen bij Tim Bellens en Veerle Hendriks (consulenten archeologie stad Antwerpen). Als aanvulling hierop werden verschillende historische kaarten en luchtfoto's geraadpleegd via Geopunt², de centrale toegangspoort tot geografische overheidsinformatie, en via Cartesius³, een databank die kaarten bundelt van het NGI (Nationaal Geografisch Instituut), de Koninklijke Bibliotheek, het Rijksarchief en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika. Op alle kaarten en luchtfoto's werd het plangebied geprojecteerd, om zo tot een duidelijk beeld te komen van het landgebruik gedurende de laatste eeuwen. Geopunt leverde ook verschillende kaarten op die betrekking hebben tot de landschappelijke en bodemkundige ligging van het gebied. Een kadasterplan werd opgevraagd via de CadGIS Viewer van de Federale Overheid.⁴

1.3.2. *Organisatie van het vooronderzoek*

De eerste stap van het bureauonderzoek bestond er uit zoveel mogelijk relevante informatie te verzamelen betreffende het plangebied (zie vorig hoofdstuk). Daarna werd getracht deze informatie op overzichtelijke wijze weer te geven door middel van kaarten die als bijlage bij dit rapport gevoegd worden. Vervolgens werd de vergaarde informatie

¹ <https://cai.onroenderfgoed.be/>

² <http://www.geopunt.be/kaart>

³ <http://www.cartesius.be/CartesiusPortal/>

⁴ <http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>

in een tekst gegoten en kon bepaald worden of verder vooronderzoek noodzakelijk is en welke onderzoeksstrategie daarvoor aangewezen is.

1.3.3. Gebruikt materiaal

Alle nodige informatie werd geraadpleegd via het internet. De kaarten die toegevoegd zijn als bijlage werden vervaardigd met QGIS, een geografisch informatiesysteem.

1.3.4. Motivering eventueel afwijkende methodiek

Niet van toepassing.

1.3.5. Inbreng specialisten

Niet van toepassing.

1.3.6. Algemene wetenschappelijke advisering

Aangezien informatie over recent archeologisch onderzoek nog niet terug te vinden is op de Centraal Archeologische Inventaris werd hiervoor beroep gedaan op de regiokennis van Tim Bellens en Veerle Hendriks (consulenten archeologie stad Antwerpen).

2. ASSESSMENTRAPPORT

2.1. Landschappelijke ligging

2.1.1. Topografische situering

Berchem is een district van de stad Antwerpen ten zuiden van de Antwerpse binnenstad (zie bijlage 1). In het westen en het noorden grenst Berchem aan Antwerpen, in het oosten aan Borgerhout en Deurne (Antwerpen) en in het zuiden aan Mortsel en Wilrijk (Antwerpen). De Ring rond Antwerpen en de spoorlijn Antwerpen-Mechelen splitsen Berchem in 4 kwartieren: ten noorden van de Ring: Oud Berchem (ten westen van de spoorlijn) en Zurenborg (ten oosten van de spoorlijn), ten zuiden van de Ring: Nieuw Berchem (ten westen) en de Groenenhoek (ten oosten).

Het projectgebied situeert zich ongeveer een km ten zuiden van de Ring rond Antwerpen in de wijk Ruitenburg in Nieuw Berchem. Het bevindt zich langs de Elisabethlaan en de Rysheuvelsstraat aan het kruispunt met de Floraliënlaan (zie bijlage 2). De Floraliënlaan vormt de westgrens met Antwerpen. Het projectgebied bestaat uit 2 percelen: Antwerpen afdeling 23, Berchem afdeling 3, sectie C, 276P5 en 276T5 (zie bijlage 3). Van perceel 276P5 (ca. 5249m²) grenst een deel in het westen aan de Elisabethlaan, langs alle andere kanten is het perceel ingesloten door woningen met tuintjes gelegen aan de straten Troyenthoflaan, Schomstraat en Rysheuvelsstraat. Het volledige perceel wordt momenteel ingenomen door een industrieel pand, waarvan een deel onderkelderd is. Perceel 276T (ca. 181m²) bevindt zich langs de Rysheuvelsstraat en is een verhard perceel tussen 2 rijhuizen. Op de Bodemgebruikskaart van 2001 staat het projectgebied ingekleurd als bebouwde zone met daarin 1 pixel 'weiland' (zie bijlage 4). Wellicht heeft dit te maken met de grote schaal van de kaart, aangezien op de Bodembedekkingskaart uit 2012 (met een resolutie van 1m) zichtbaar is dat het projectgebied uit gebouwen en verharding bestaat. Rond de gebouwen bevinden zich gras, bomen en struiken, maar deze bevinden zich in de omliggende tuinen en behoren niet meer tot het projectgebied (zie bijlage 5). Ook een recente luchtfoto (zie bijlage 6) en informatie van een plaatsbezoek⁵ tonen enkel bebouwing en verharding.

⁵ SONDEX NV. 2013. Bijlages 1-3. Aangeleverd door Lidl Belgium GmbH & Co KG.

2.1.2. Landschappelijke situering

Ten zuiden van Antwerpen bevindt zich de Boomse cuesta. Deze cuesta heeft zuidelijke, zuidoostelijke en westelijke steile flanken richting Rupel en Schelde en zachtere hellingen richting het noorden en noordoosten (zie bijlage 7). Nieuw Berchem bevindt zich op de zachtere hellingen van de cuesta.⁶ Binnen de Ring ligt Oud Berchem op een uitloper van de zachtere helling, waardoor het iets hoger ligt dan de omliggende wijken binnen de Ring (zie bijlage 8).⁷ Van het oorspronkelijke landschap en reliëf is maar weinig te zien in het huidige verstedelijkte landschap.

Het projectgebied bevindt zich op de zachtere helling van de cuesta op ongeveer +15m TAW (zie bijlage 8 en bijlage 9) in een sterk bebouwde zone. Een opmetingsplan van de huidige toestand vermeldt de hoogte van de vloerplaat en verhardingen: deze varieert tussen +13,09m TAW in een ruimte in het noorden van het gebouw en +14,91m TAW op de in- en uitrit aan de Rysheuvelsstraat. Het grootste deel van de vloer bevindt zich tussen +14,55m TAW en +14,72mTAW. De vloerplaat helt af richting Elisabethlaan naar +14,38m TAW. Het voetpad van de laan bevindt zich op +14,15m TAW. Het perceel richting Rysheuvelsstraat loopt op, richting +14,86m TAW aan de straatzijde. Twee ruimtes in het noorden van het gebouw, samen goed voor een oppervlakte van 503m², bevinden zich meer dan 1,45m lager, tussen +13,09m en +13,15m TAW. De vloer van de kelder van circa 255m² in het zuiden van het gebouw bevindt zich op +12,53mTAW (zie bijlage 19)⁸.

De potentiële bodemerosiekaart per perceel is omwille van de verstedelijking en bebouwing niet opgemaakt voor Berchem, het is dan ook niet relevant om deze bij te voegen.

Bij sonderingen uitgevoerd in januari 2014 werd er water aangetroffen op verschillende dieptes variërend tussen 1m en 4m onder het maaiveld.⁹ Dit was enkel een waarneming van het water in de sondeergaten en komt niet overeen met de echte grondwaterstand.

⁶ ADAMS, DE MOOR e.a. 2002. pp. 7-8.

⁷ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Berchem*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120653> op 22-06-2016.

⁸ Opmetingsplan aangeleverd door Lidl Belgium GmbH & Co KG.

⁹ SONDEX NV.2014. RAPPORT 28180.

2.1.3. Geologische situering

De tertiaire ondergrond ter hoogte van de stad Antwerpen en omgeving bestaat vooral uit mariene afzettingen. Ter hoogte van het plangebied gaat het om afzettingen van de Formatie van Berchem (zie bijlage 10). Deze mariene afzetting bestaat uit donkergroen tot zwart zand, is sterk glauconiethoudend en kan plaatselijk schelpen bevatten.

Het quartaire dek is ter hoogte van het plangebied tussen 0 en 5m dik. De quartair geologische kaart (zie bijlage 11) geeft aan dat dit dek ter hoogte van het plangebied bestaat uit eolische dekzanden afgezet ten tijde van het einde van het Weichseliaan (code D). Dit fijn tot middelmatig fijn zand is overwegend kalkloos. Het projectgebied bevindt zich op de grens met een zone waar er zich quartaire zandige afzettingen bevinden die door afspoeling of andere hellingsprocessen verplaatst zijn (code DH). Plaatselijk kunnen er concentraties en lenzen schelpen(gruis) voorkomen, vooral ten noordoosten van het gebied, dit zijn herwerkte tertiaire sedimentpakketten (code D#).¹⁰

Bij sonderingen die uitgevoerd werden met als doel het meten van de stabiliteit van de ondergrond werd onder een los heterogeen pakket dat varieerde in dikte van 2,5m tot 4m een matig dicht tot dicht gepakt glauconiethoudend zand met mogelijke aanwezigheid van schelpfragmenten aangetroffen.¹¹ Het zou hier kunnen gaan om de tertiaire ondergrond.

De geomorfologische kaart voor deze streek is niet voorhanden en kan dus niet worden afgebeeld.

2.1.4. Bodemkundige situering

Op de bodemkaart is te zien dat Antwerpen grotendeels niet gekarteerd is. Van het oorspronkelijke landschap is door de dichte bebouwing en de uitbouw van de haven bijna niets meer terug te vinden. De stad bevindt zich op een kruispunt van drie bodemkundige streken. In het noorden bevinden zich natte zware kleigronden van de polders (zie bijlage 12: groentinten), in het noordoosten de zandige Kempen (zie bijlage 12: paars- en blauwtinten) en in het zuiden en zuidoosten lichte zandleembodems van het zogenaamde Land van Boom (zie bijlage 12: oranjetinten).¹²

¹⁰ ADAMS, DE MOOR e.a. 2002. pp. 14, 18, 46.

¹¹ SONDEX NV.2014.RAPPORT 26723.

¹² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/20008>; <http://www.agiv.be>

Bij sonderingen die uitgevoerd werden met als doel het meten van de stabiliteit van de ondergrond werd een los heterogeen pakket dat varieerde in dikte van 2,5m tot 4m aangetroffen, dat beschreven werd als vermoedelijk geroerde en/of aangevoerde grond.¹³

Bij een archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem aan de Frans Becckersstraat, circa 1 km ten noordoosten van het plangebied, trof men zandleembodems aan.¹⁴

¹³ SONDEX NV.2014.RAPPORT 26723.

¹⁴ VAN DE STAHEY & REYGEL. 2012. pp. 11, 13.

2.2. Historische beschrijving¹⁵

Berchem ontstond op een verhoging in het landschap, een uitloper van de cuesta van Boom. In de Frankische periode bestond Berchem uit een dorp met versterkte schans en kerk. De nederzetting groeide vooral rond de Sint-Willibrorduskerk en langs de belangrijke verkeersaders Oude Baan (huidige Generaal Lemanstraat-Floralienlaan) en Nieuwe Baan (huidige Grotesteeweg) die Antwerpen met Mechelen en Brussel verbond (zie figuur 2 en bijlage 2). De versterkte schans groeide uit tot kasteel van een heerlijkheid vanaf 1249. Deze werd opeenvolgend beheerd door de Berthouts van Ranst of van Berchem, door de graaf van Vlaanderen van 1358 tot 1406, door de familie van Lier van 1407 tot 1552, daarna terug door de van Berchems en van 1673 tot aan de Franse Revolutie door de familie de Fourneau.

In de 16de eeuw kende Berchem een bouw- en bevolkingstoename: tussen de Sint-Willibrorduskerk en de binnenstad verschenen buitenhoven van rijke stedelingen. Langsheen de Grotesteeweg kwamen kleinere erven voor ambachts- en kooplui. In 1584 werd Berchem platgebrand en de daaropvolgende eeuwen waren periodes van economisch verval met bouw- en bevolkingsafname.

De 19de eeuw was weer een periode van voorspoed en bracht een bevolkingstoename met zich mee. Berchem bestond uit buitenhoven, hoeven en burgerhuizen en had een overwegend agrarisch karakter doorsneden door de Oude en Nieuwe Baan. Vanaf het eerste kwart van de 19de eeuw ontstonden kleine industriële vestigingen, die meestal relatief klein bleven. Bij de aanleg van de Brialmontvesten (ca.1859-1864) werd het kasteel afgebroken en Berchem opgesplitst in wijken *intra* en *extra muros* (Oud- en Nieuw Berchem). In deze periode werd Oud Berchem bijna helemaal bebouwd: de buitenhoven en burgerhuizen werden gesloopt en verkaveld en het grootste deel van de hoeven verdwenen. De eerste 550m buiten de Brialmontvestiging vielen onder de militaire erfdienstbaarheden en hierbinnen mochten enkel houten huizen opgetrokken worden, waardoor de verstedelijking van Nieuw-Berchem pas in het begin van de 20ste eeuw, bij de afbraak van deze houten huizen, gebeurde. De aanleg van de wijk de Schom en de Molens werd voor WOI begonnen, de meeste andere wijken werden aangelegd in het interbellum. Berchem kreeg een overwegend residentieel karakter.

In 1912 werden de Berchemse domeinen Den Brandt en Middelheim aangehecht bij Antwerpen, om de stad van een uitgestrekt park te voorzien. De Generaal

¹⁵AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Berchem*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120653> op 22-06-2016.

Lemanstraat/Floralienlaan werd de westgrens van Berchem. Het noordelijke deel van Zurenborg (ten noorden van de spoorlijn naar Nederland) werd ook aan Antwerpen overgedragen, in ruil werd het deel van Zurenborg ten zuiden van de spoorweg Berchems grondgebied. In 1983 werd Berchem, samen met de andere fusiegemeenten, een district van de stad Antwerpen.

Het projectgebied bevindt zich in de wijk Ruitenburg langs de Floralienlaan en de Elisabethlaan. De Floralienlaan was een deel van de voormalige Oude Baan naar Mechelen, een kronkelende weg die in 1923 het huidige tracé kreeg.¹⁶ De Elisabethlaan werd aangelegd als verbindingsweg tussen Berchem en Wilrijk. De aanleg ervan begon in 1913, maar deze werd pas voltooid in 1928. De laan werd aangelegd met gescheiden rijvakken en een brede middenberm met bomen.¹⁷ De omliggende straten Schomstraat en Rysheuvelstraat werden geopend in 1923. De Troyentenhoflaan is de noordelijke grens van de wijk Ruitenburg die aangelegd werd op de Ruytenburgvelden die eigendom waren van de familie Lysen in de 19de eeuw. De Troyentenhoflaan is net als de Floralienlaan terug te vinden op de Ferrariskaart (1771-1777). Op de Poppkaart (1842-1879) heeft ze de naam Duivelsberg.

Het georefereren van de Ferrariskaart voor dit gebied is niet zo vanzelfsprekend (zie bijlage 16). Geopunt situeert het plangebied in een akker achter een aan de Troyentenhoflaan gelegen bosje en een hof bestaande uit twee gebouwen binnen een vierkante grachtstructuur. Het geoportaal van de CAI¹⁸ situeert dit hof meer zuidwestelijk, ter hoogte van het huidige projectgebied. Vergelijking van de bocht en splitsing van de Floralienlaan op de kaarten van Ferraris, Vandermaelen (1846-1854) en Popp lijkt erop te wijzen dat het projectgebied zich op de Ferrariskaart situeert ten zuidwesten van het bosje en net ten noorden of ter hoogte van de 3 gebouwen langsheen de Floralienlaan. Het feit dat op de kaarten van Vandermaelen en Popp enkele gebouwen afgebeeld zijn binnen het projectgebied kan deze situering bevestigen. De gebouwen hebben een andere vorm en oriëntatie dan die op de Ferrariskaart, maar kunnen

¹⁶ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Floralienlaan*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/102550> op 27-06-2016.

¹⁷ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Elisabethlaan*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/102545> op 27-06-2016.

¹⁸ Informatie uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI). De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen. De aan- of afwezigheid van archeologische sporen dient met verder archeologisch onderzoek vastgesteld te worden.

teruggaan op de gebouwen afgebeeld bij Ferraris, of een andere inrichting van eenzelfde erf tonen. In 1923-1928 werd de Elisabethlaan aangelegd en het tracé van de Floraliënlaan gewijzigd. Het kan dat dit erf hiervoor moest wijken, dit zou de CAI-projectie bevestigen.

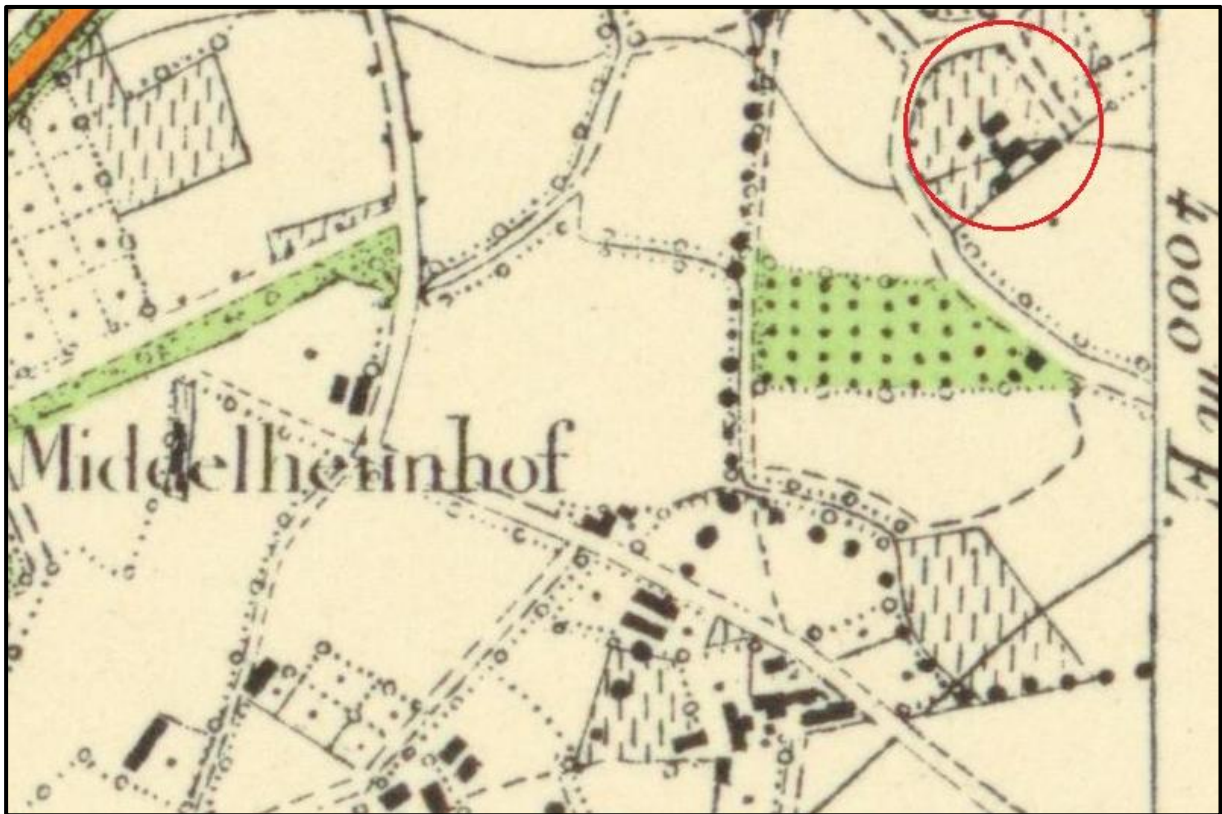
Samengevat zijn er drie mogelijkheden: ter hoogte van het projectgebied bevonden zich ten tijde van Ferraris (1771-1777):

- twee gebouwen binnen een grachtstructuur
- drie gebouwen met verschillende oriëntatie
- geen gebouwen.

Verschillende gebouwen in een overwegend agrarisch landschap zoals afgebeeld op de Poppkaart, zijn ook nog afgebeeld op een topografische kaart uit de periode 1914-1922 (zie figuur 3). Op de topografische kaart uit 1947 (zie figuur 4) en een luchtfoto van 1948 (zie bijlage 17) is het huidige industriële gebouw zichtbaar, het perceel 276T5 werd verhard en als in- en uitrit van het industrieel gebouw gebruikt. Het industrieel pand werd opgetrokken tussen 1918 en 1947, maar een exacte datering kon niet achterhaald worden.

Figuur 2: Kaart van Antwerpen uit 1645-1655 met daarop de 'Herbane naar Mechelen' (huidige Generaal Lemansstraat/Floraliënlaan) rood omcirkeld (© cartesius.be).

Figuur 3: Detail van topografische kaart uit de periode 1914-1922 met situering van het plangebied (rood omcirkeld) (© cartesius.be).

Figuur 4: Detail van topografische kaart uit 1947 met situering van het plangebied (rood omcirkeld) (© cartesius.be).

2.3. Archeologisch kader

Bij talrijke archeologische onderzoeken in en rondom Antwerpen werden sporen en vondsten aangetroffen uit de steentijd, de metaaltijden, de Romeinse periode, de middeleeuwen en de nieuwe tijden. In deze studie worden de relevante archeologische gegevens voor het projectgebied en omgeving opgesomd (zie bijlage 18). De consultants archeologie van de stad Antwerpen deelden mee dat het projectgebied zich in archeologisch concentratiegebied bevindt, waar zich bewoningssporen van de historische kern van Berchem kunnen bevinden. Binnen het projectgebied zelf situeert de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) twee zones met archeologische verwachting (CAI locatie 366165). De zones werden aangeduid als bewoning op basis van de Ferrariskaart (zie hoger). Het grootste deel van de archeologische gegevens uit de CAI voor Berchem betreft informatie op basis van kaartmateriaal: het gaat om bebouwing uit de 18de eeuw (zie bijlage 18: groen) en de Brialmontversterkingen uit de 19de eeuw (zie bijlage 18: roze).

Er werd weinig archeologisch onderzoek verricht in de omgeving van het projectgebied. Enkele toevalsvondsten resulteerden in noodopgravingen of controle der werken van resten van de Brialmontversterkingen (CAI locatie 166035 en 166088). Een veldprospectie zonder ingreep in de bodem ter hoogte van het Prieel leverde een scherf handgevormd aardewerk op (CAI locatie 105022). In 2012 werd een archeologische prospectie uitgevoerd ter hoogte van de Frans Beckersstraat te Berchem. Dit boor- en proefsleuvenonderzoek bracht geen archeologische vondsten aan het licht, maar toonde aan dat de natuurlijke zandleembodem zich onder deze voormalige volkstuintjes op ca. 45 à 65cm onder het maaiveld bevond. Onder de huidige teelaarde bevond zich een begraven ploeglaag die zich rechtreeks op de C-horizont bevond, De B-horizont was overall afwezig.¹⁹ Een archeologische prospectie en opgraving aan de Roderveldlaan te Mortsels in 2013 (CAI locatie 164838) wierp nieuw licht op de continuïteit van bewoning in deze omgeving. Er werden twee grafmonumenten (een enkele en een dubbele kringgreppel) en een waterput uit de bronstijd aangetroffen. Hiernaast werden een gebouw en twee waterputten uit de ijzertijd aangesneden. Uit de Romeinse periode werd een woonkern met erfafbakening, hoofdgebouw, bijgebouw en waterput aangetroffen. Enkele sporen konden in de late middeleeuwen geplaatst worden: een paalkuil en een grote afvalkuil of waterput. Een recent uitgevoerde opgraving ter hoogte van Onze-Lieve-Vrouwstraat 8 te Berchem bracht bewoningssporen uit de ijzertijd aan het licht²⁰.

¹⁹ VAN DE STAHEY & REYGEL. 2012. pp. 11, 13.

²⁰ Informatie van consultants archeologie van de stad Antwerpen.

2.4. Synthese

Het plangebied situeert zich in Nieuw Berchem ten zuiden van de Ring rond Antwerpen, in verstedelijkt gebied. Door de dichte bebouwing en grote menselijke invloed zijn de bodemkaart en de bodemerosiekaart niet gekarteerd voor dit gebied. Het plangebied wordt nu ingenomen door een industrieel pand gelegen aan de Elisabethlaan. Het pand is 5249m² groot: 255m² hiervan is onderkelderd en 503m² heeft een verlaagde vloer. Een in- en uitrit van 181m², gelegen aan de Rysheuvelsstraat, maakt ook deel uit van het plangebied. Het industrieel pand zal omgevormd worden tot een supermarkt met parking door de initiatiefnemer. De afgravingen en nieuwe funderingen die hiervoor nodig zijn, brengen onvermijdelijk een verstoring van de bodem met zich mee, waardoor archeologische gegevens verloren kunnen gaan. De in- en uitrit blijft onveranderd.

Het plangebied bevindt zich in archeologisch concentratiegebied, waar zich bewoningssporen van de historische kern van Berchem kunnen bevinden. Op de 18de- en 19de- eeuwse kaarten zijn gebouwen afgebeeld binnen het plangebied. Het gebied bevond zich tot in de 20ste eeuw in landelijk gebied met verpreide bebouwing, langsheen de Floraliënlaan, de oude baan van Antwerpen naar Mechelen. Bijgevolg wordt het gebied als een zone met lage densiteit aan bewoning gekenmerkt en zijn die kaarten geraadpleegd die volgens de Code van Goede Praktijk voor dit type site worden gevraagd. Het is pas in de loop van de 20ste eeuw dat het gebied verstedelijkt geraakt. In de directe omgeving van het plangebied werd nog niet veel archeologisch onderzoek uitgevoerd, maar het handvol onderzoeken bracht grafstructuren en bewoningssporen uit de bronstijd en bewoningssporen uit de ijzertijd, de Romeinse periode, de late middeleeuwen en nieuwe tijden aan het licht.

Al deze elementen samen maken dat het plangebied een zekere archeologische waarde heeft en dat de gegevens van een archeologisch onderzoek kunnen leiden tot een kennisvermeerdering over de al dan niet aanwezige menselijke activiteiten op het terrein in het verleden en de omliggende gebieden. Een archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem is aangewezen voor het perceel met het industrieel pand, aangezien het plangebied zich bevindt in archeologisch concentratiegebied. Om een goed ruimtelijke en verticaal inzicht in het gebied te verkrijgen is een combinatie van boringen, proefsleuven en proefputten aangewezen.

3. BIBLIOGRAFIE

3.1. Literatuur

- ADAMS R., DE MOOR G., JACOBS P., LOUWYE S., POLFLIET T., VERMEIRE S. 2002, *Toelichting bij de quartairgeologische kaart (1:50000) Antwerpen. Kaartblad 15, Brussel.*
- VAN DE STAHEY, I., REYGEL P. 2012, *Prospectie met ingreep in de bodem aan de Frans Beckersstraat te Berchem, Sint-Truiden.*
- SONDEX NV, 2013, *Voorstel sonderingen te Berchem, offerte, Lokeren.*
- SONDEX NV, 2014, *Rapport 28180, Lokeren.*
- SONDEX NV, 2014, *Rapport 26723, Lokeren.*

3.2. Internetbronnen

- <http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>
- <http://inventaris.onroenderfgoed.be>
- <http://www.cartesius.be/CartesiusPortal/>
- <http://www.geopunt.be/>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/>

4. BIJLAGEN

Lijst van digitaal aangemaakte plannen (voor detailgegevens, zie hoofding van de bijlages zelf):

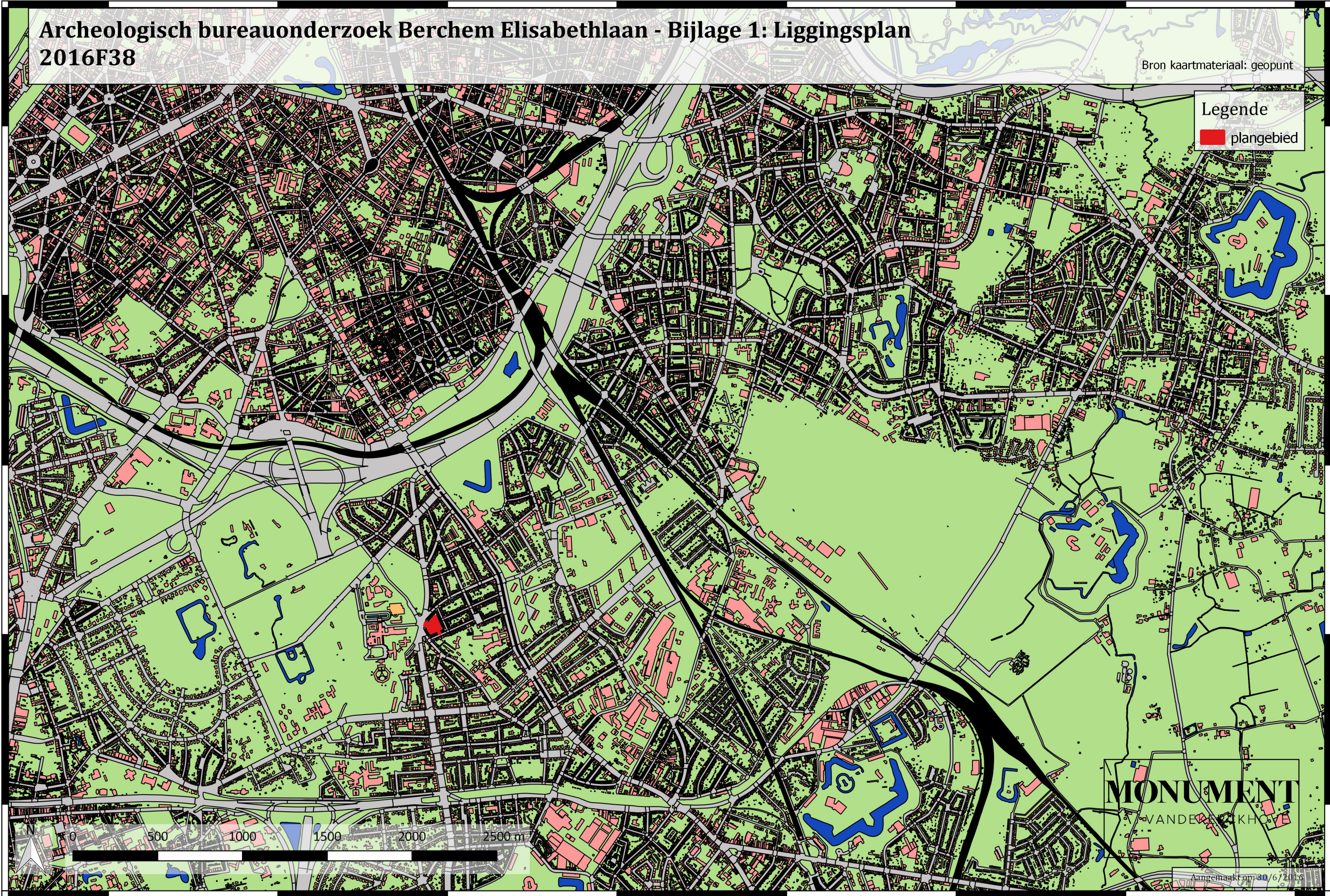
- Bijlage 1: Liggingsplan
- Bijlage 2: Liggingsplan (detail)
- Bijlage 3: Kadasterplan met projectie van het plangebied
- Bijlage 4: Bodemgebruikskaart uit 2001 met projectie van het plangebied
- Bijlage 5: Bodembedekkingskaart uit 2012 met projectie van het plangebied
- Bijlage 6: Luchtfoto uit 2015 met projectie van het plangebied
- Bijlage 7: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen met projectie van het plangebied
- Bijlage 8: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (detail) met projectie van het plangebied.
- Bijlage 9: GRB kaart met projectie van het plangebied en tekening van een hoogteprofiel
- Bijlage 10: Tertiair geologische kaart met situering van het plangebied
- Bijlage 11: Quartair geologische kaart met situering van het plangebied
- Bijlage 12: Bodemkaart met projectie van het plangebied
- Bijlage 13: Ferrariskaart (1771 - 1778) met situering van het plangebied
- Bijlage 14: Vandermaelenkaart (1846 - 1854) met projectie van het plangebied
- Bijlage 15: Poppkaart (1842 - 1879) met projectie van het plangebied
- Bijlage 16: verschillende mogelijkheden voor de projectie van het plangebied op de Ferrariskaart
- Bijlage 17: Gegeorefereerde luchtfoto uit 1948 met projectie van het plangebied
- Bijlage 18: Archeologische kaart met projectie van het plangebied
- Bijlage 19: Kaart van de verstoringen en geplande werken

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 1: Liggingplan 2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende
plangebied

211000
210000
209000
208000
207000

MONUMENT
VAN DE WERKHO

Aangemaakt op 30/6/2016

152000 153000 154000 155000 156000 157000 158000 159000

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 2: Liggingsplan (detail)

2016F38

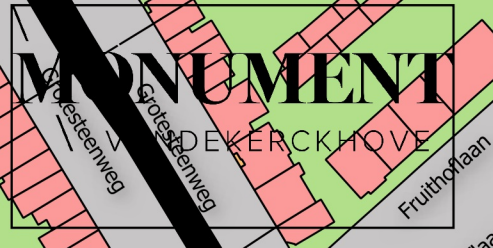
Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- plangebied
- gebouwen
- bijgebouwen
- water antw
- wegen

208400
208200
208000
207800

153800 154000 154200 154400

Aangemaakt op: 30/6/2016

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 3: Kadasterplan met projectie van het plangebied

2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- plangebied
- gebouwen
- bijgebouwen
- wegen
- percelen

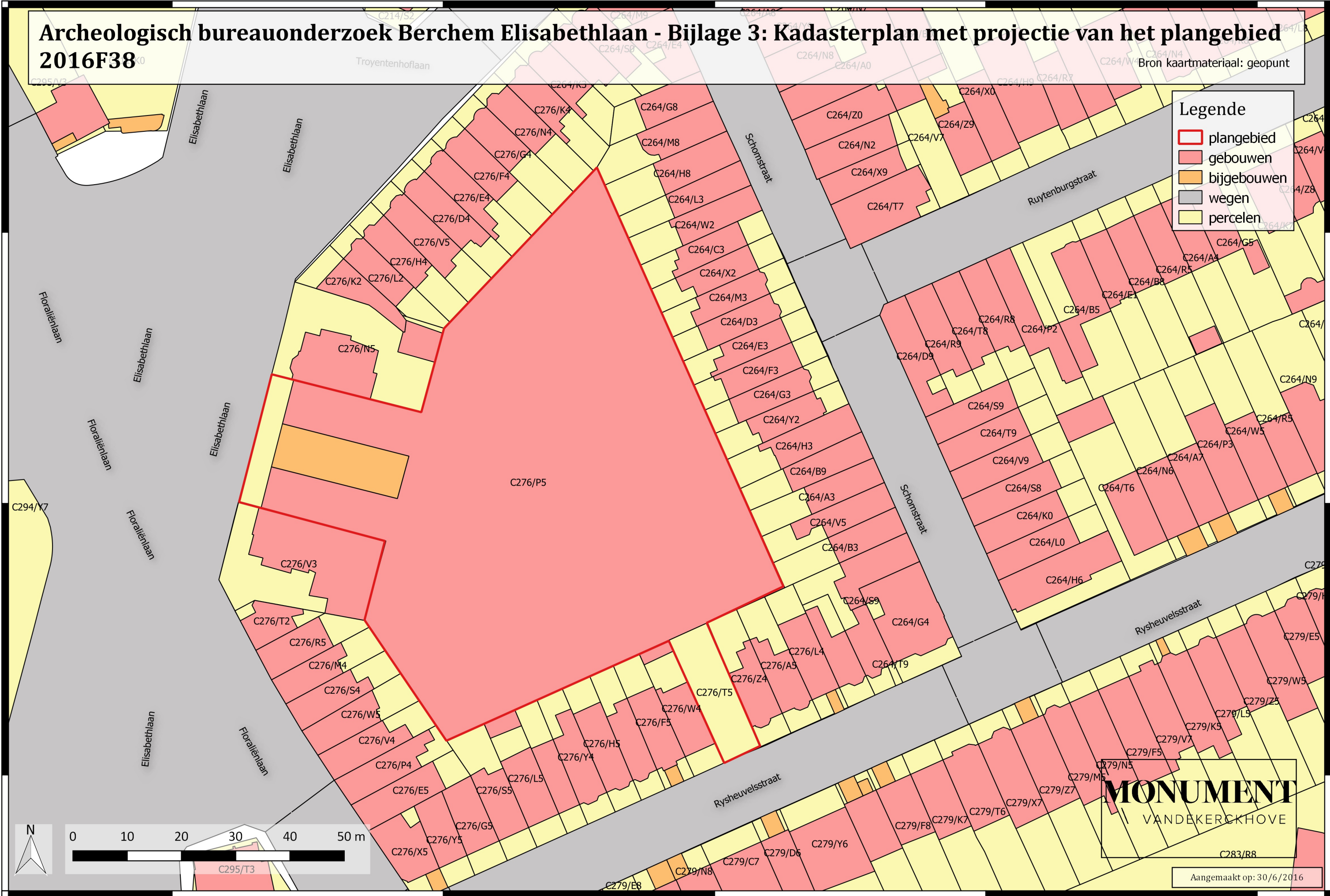
208100
208050
208000

153850 153900 153950 154000 154050

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

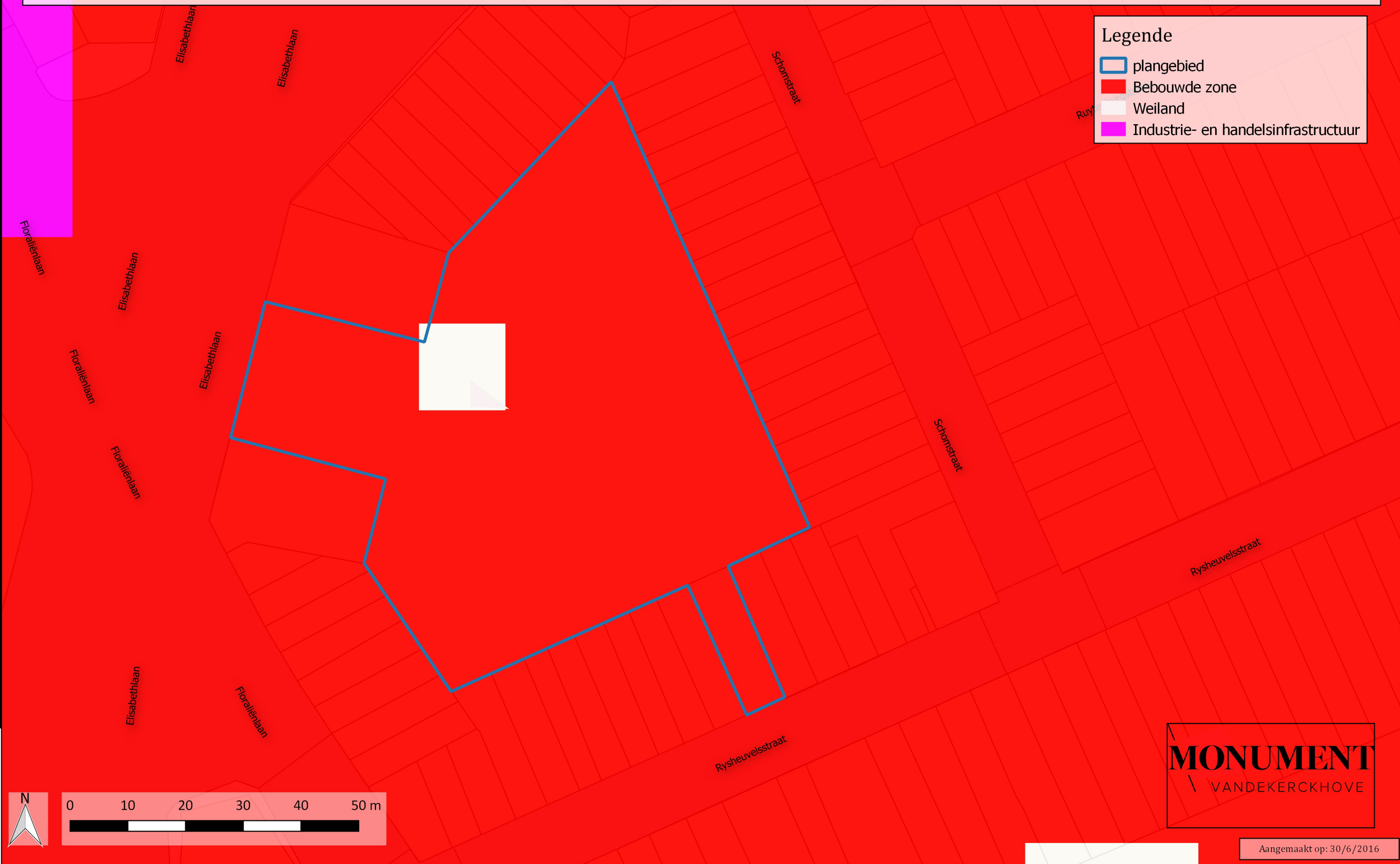

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 4: Bodemgebruiksk kaart 2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- plangebied
- Bebouwde zone
- Weiland
- Industrie- en handelsinfrastructuur

208000

0 10 20 30 40 50 m

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

154000

Archeologisch bureauonderzoek Gemeente Straat - Bijlage 5: Bodembedekkingskaart 2012

2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

bodembedekking legende

- Bebouwing
- Bomen
- Struiken en gras
- Verharding
- plangebied

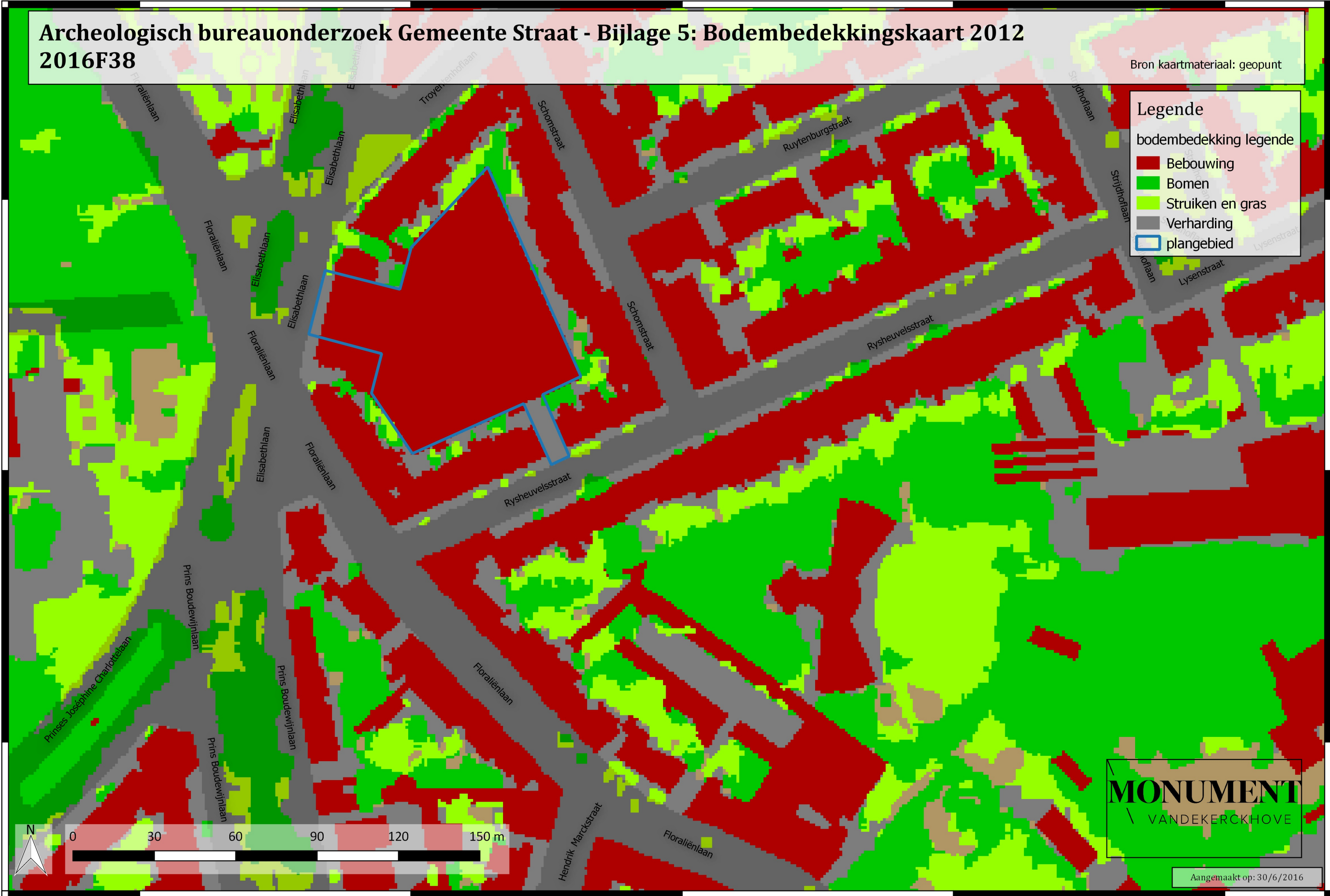
208100
208000
207900

153800 153900 154000 154100 154200

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 6: Luchtfoto 2015

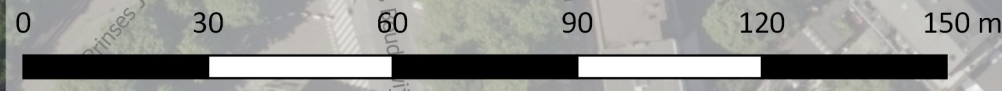
2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- plangebied

208200
208100
208000
207900

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

153800 153900 154000 154100 154200

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 7: Digitaal hoogtemodel met projectie van het plangebied

2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- 2m
- 3m
- 4m
- 5m
- 6m
- 7m
- 8m
- 9m
- 10m
- 11m
- 12m
- 13m
- 14m
- 15m
- 16m
- 17m
- 18m
- 19m
- 20m
- 21m
- 22m
- 23m
- 24m
- Hoger dan 25m
- plangebied

210000

205000

0 1000 2000 3000 4000 5000 m

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

150000

155000

160000

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 8: Digitaal hoogtemodel (detail) 2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- Lager dan 8m
- 8,5m
- 9m
- 9,5m
- 10m
- 10,5m
- 11m
- 11,5m
- 12m
- 12,5m
- 13m
- 13,5m
- 14m
- 14,5m
- 15m
- 15,5m
- 16m
- 16,5m
- 17m
- 17,5m
- Hoger dan 18m
- plangebied
- Centrum Oud Berchem

210000

208000

0 500 1000 1500 2000 2500 m

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

150000

152000

154000

156000

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 10: Tertiairkaart met projectie van het plangebied 2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt & DOV

Legende

- plangebied
- gemeentegrenzen
- tertiair
 - Formatie van Berchem
 - Formatie van Diest
 - Formatie van Kattendijk
 - Formatie van Lillo
 - Lid van Putte

210000
209000
208000
207000

Antwerpen

Mortsel

0 1000 2000 3000 4000 m

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

151000 152000 153000 154000 155000 156000 157000

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 11: Quartair geologische kaart 2016F38

Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- plangebied
- DH
- D
- D#

210000

208000

0 400 800 1200 1600 2000 m

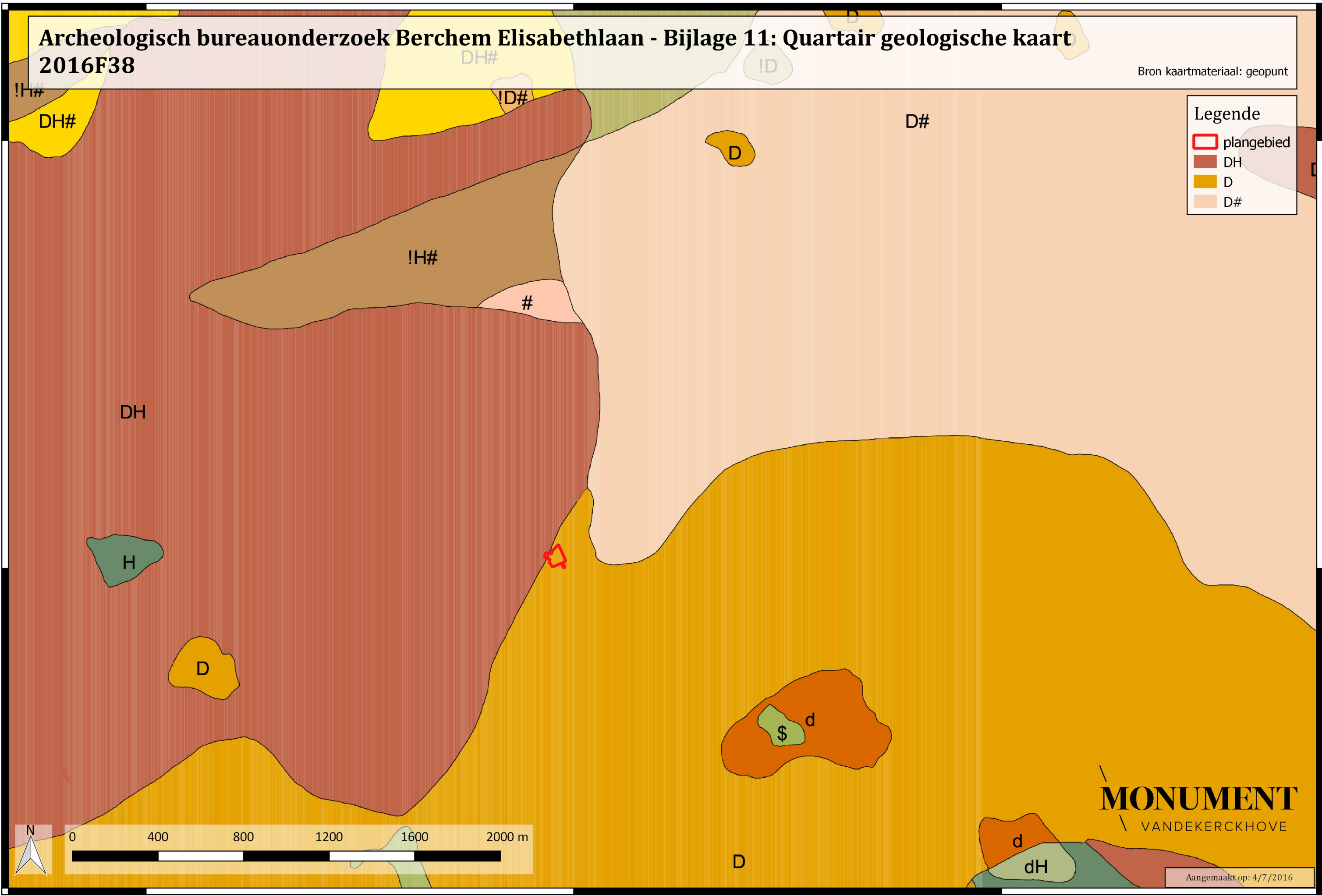
152000

154000

156000

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 4/7/2016

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 12: Bodemkaart 2016F38

Bron: DOV

Legende

- Plangebied
- Wegennet Antwerpen

Bodemkaart: zie tekst

216000
213000
210000
207000
204000
201000

Aangemaakt op: 1/7/2016

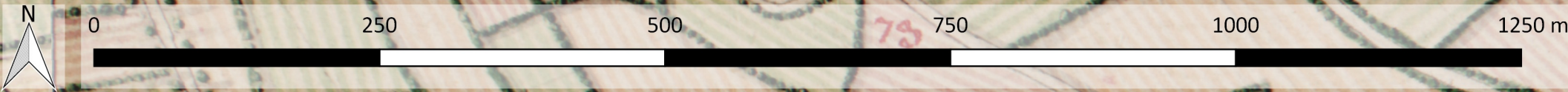
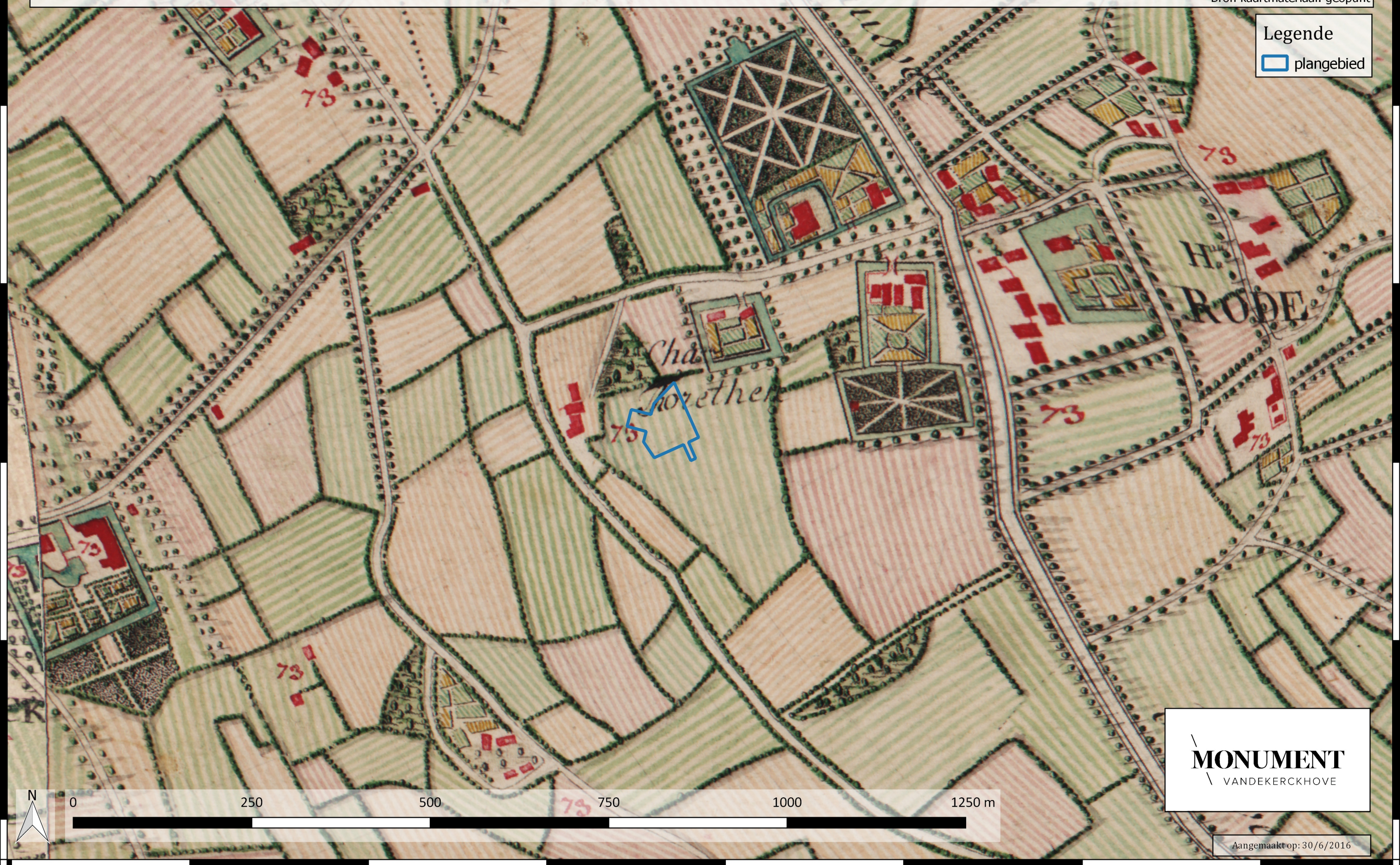
141000 144000 147000 150000 153000 156000 159000 162000 165000

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 13: Ferrariskaart (1771-1778) met projectie van het plangebied

2016F38
Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende
plangebied

208500
208250
208000
207750
207500

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

153000 153250 153500 153750 154000 154250 154500 154750

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 14: Kaart van Vandermaelen (1846-1854) met projectie van het plangebied

2016F38
Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende
[blue outline] plangebied

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

208500
208250
208000
207750
207500

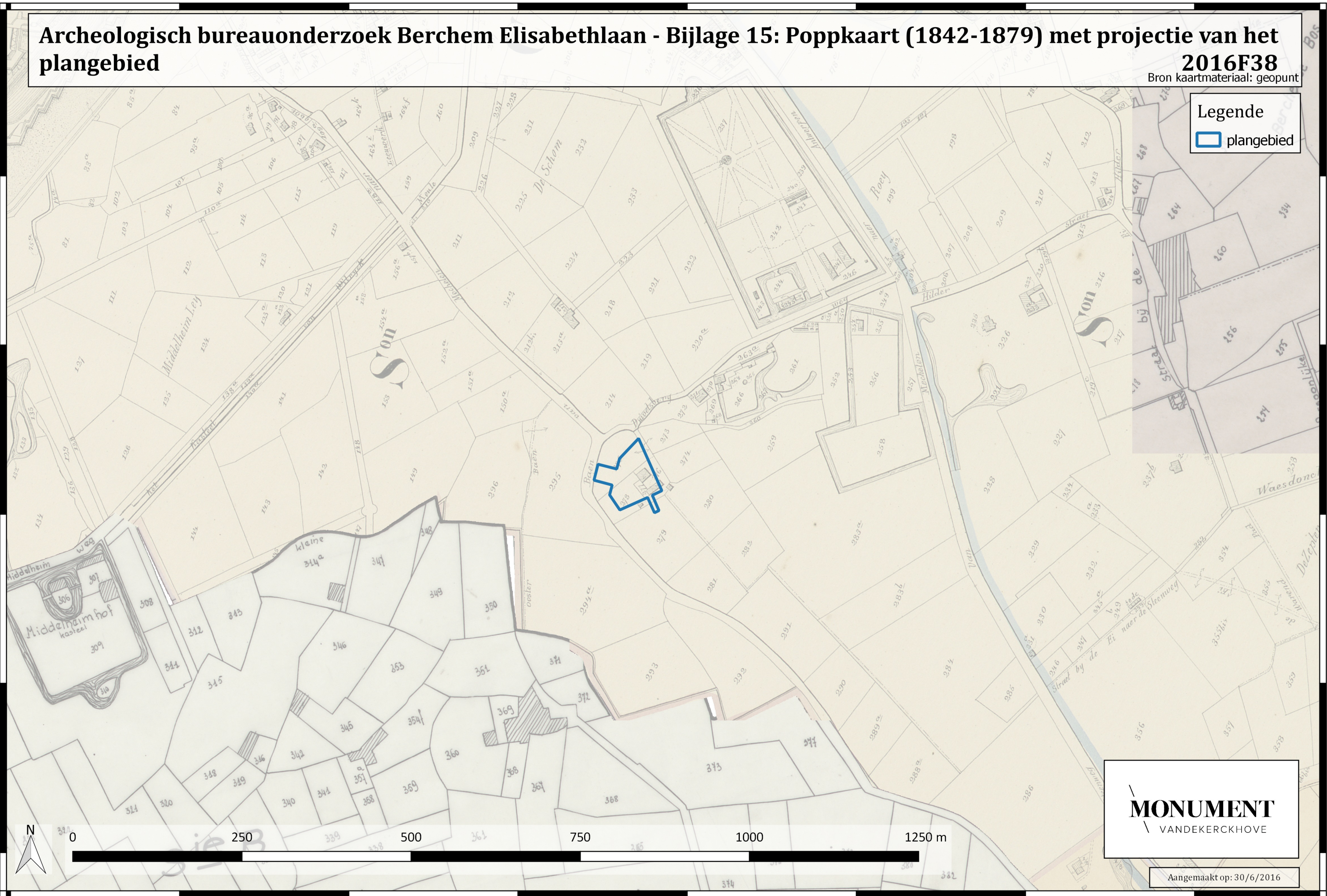
153000 153250 153500 153750 154000 154250 154500 154750

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 15: Poppkaart (1842-1879) met projectie van het plangebied

2016F38
Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende
[blue outline] plangebied

208500
208250
208000
207750
207500

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

153000 153250 153500 153750 154000 154250 154500 154750

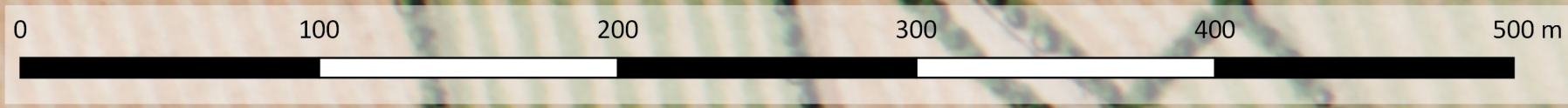
Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 16: Ferrariskaart met verschillende opties voor de projectie van de gebouwen nabij het plangebied

2016F38
Bron kaartmateriaal: geopunt

Legende

- plangebied
- vergelijking projecties
- projectie volgens CAI
- projectie volgens Ferraris
- projectie volgens Popp

208400
208300
208200
208100
208000
207900

Aangemaakt op: 30/6/2016

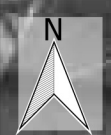
153600 153700 153800 153900 154000 154100 154200 154300

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 17: Luchtfoto 1948 (gegeoreferereerd) 2016F38

Bron kaartmateriaal: Cartesius

Legende
plangebied

208300
208200
208100
208000
207900
207800

0 100 200 300 400 500 m

MONUMENT
VANDEKERCKHOVE

Aangemaakt op: 30/6/2016

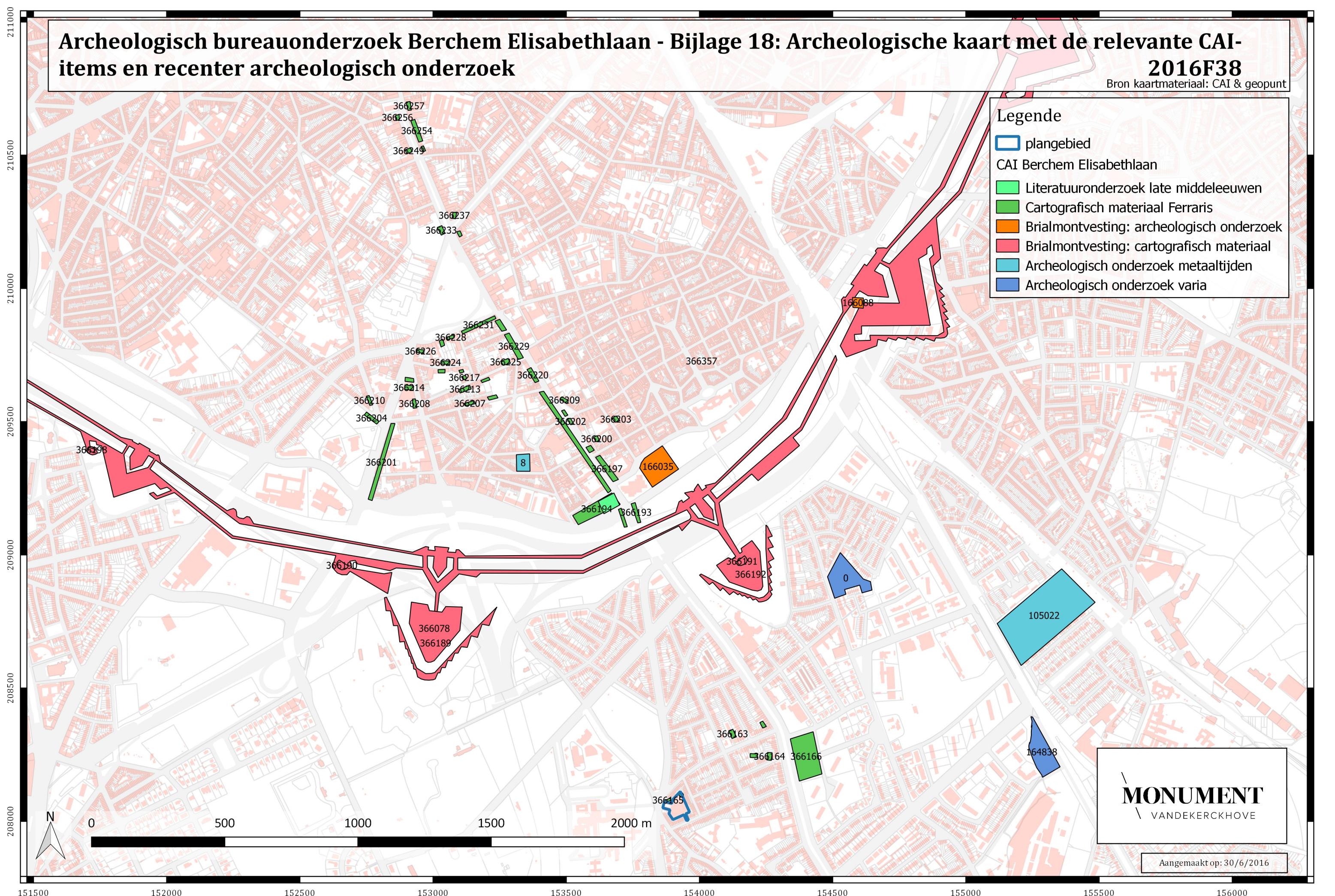
153500 153600 153700 153800 153900 154000 154100 154200 154300

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 18: Archeologische kaart met de relevante CAI-items en recenter archeologisch onderzoek

2016F38
Bron kaartmateriaal: CAI & geopunt

Legende

- plangebied
- CAI Berchem Elisabethlaan
 - Literatuuronderzoek late middeleeuwen
 - Cartografisch materiaal Ferraris
 - Brialmontvesting: archeologisch onderzoek
 - Brialmontvesting: cartografisch materiaal
 - Archeologisch onderzoek metaaltijden
 - Archeologisch onderzoek varia

Aangemaakt op: 30/6/2016

Archeologisch bureauonderzoek Berchem Elisabethlaan - Bijlage 19: Huidige situatie en geplande werken

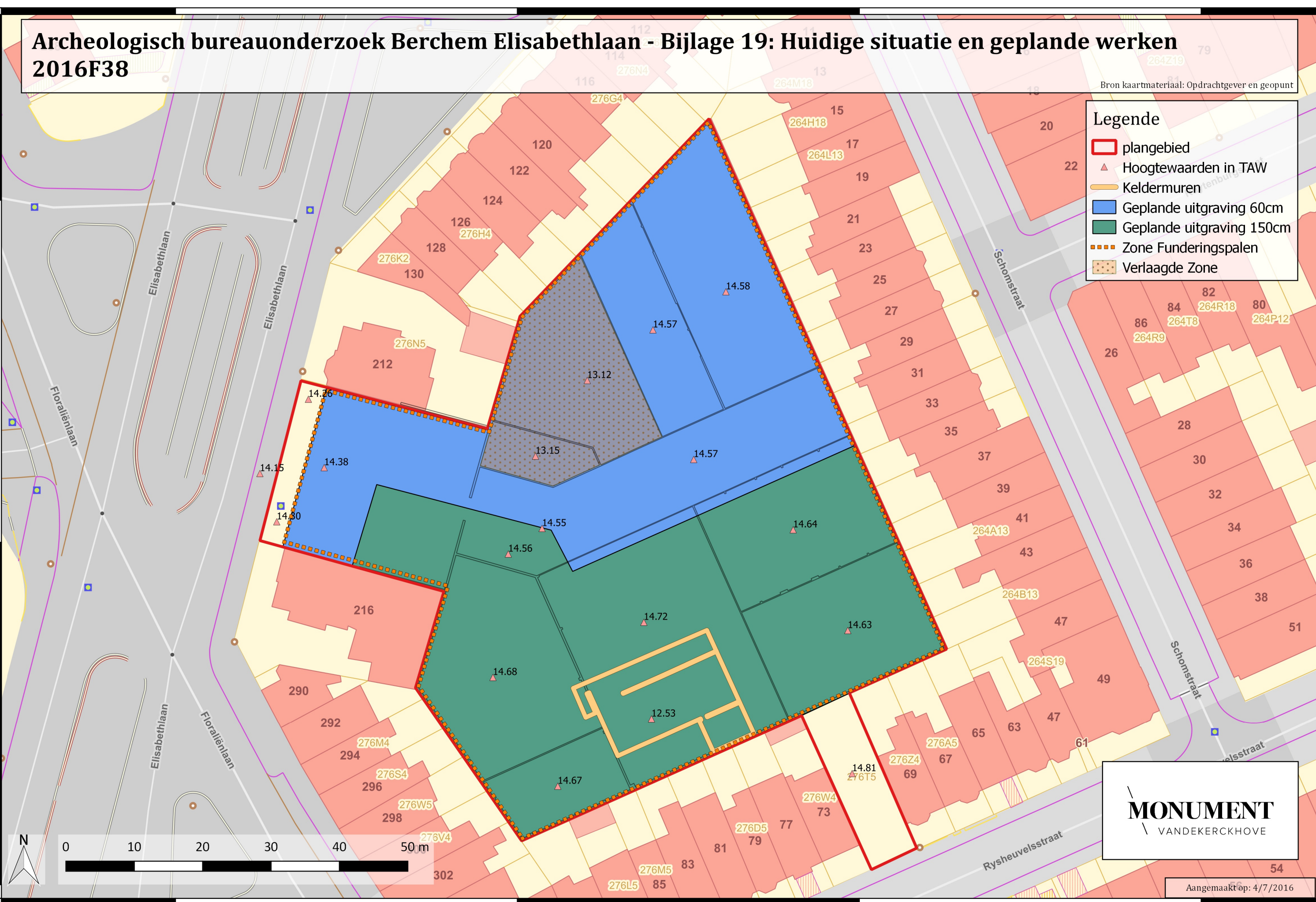
2016F38

Bron kaartmateriaal: Opdrachtgever en geopunt

Legende

- plangebied
- Hoogtewaarden in TAW
- Keldermuren
- Geplande uitgraving 60cm
- Geplande uitgraving 150cm
- Zone Funderingspalen
- Verlaagde Zone

208100
208050
208000

Aangemaakt op: 4/7/2016

153850 153900 153950 154000